

Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Наказ Міністерства освіти і науки України від 29.12.2014 № 1528)

Ефективна ЕКОНОМІКА

Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

№ 3, 2013 [Назад](#) [Головна](#)

УДК 378.125:331.556.4

Л. І. Оппельд,
к. е. н., доцент, доцент кафедри міжнародної економіки,
Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка, м. Полтава
А. М. Шабардіна,
студент,
Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка, м. Полтава

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ МІЖНАРОДНОЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ МІГРАЦІЇ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

З посиленням міждержавної, глобальної інтеграції та кооперації, все більше істотне місце займає міжнародна міграція. У статті проаналізовано причини та наслідки інтелектуальної міграції в умовах євроінтеграції. Запропоновано можливі напрями державної політики, за умов успішної реалізації яких Україна припинить бути донором інтелектуальних ресурсів.

With strengthening role of intergovernmental, global integration and co-operation, more substantial seat is taken by international migration. In the article the reasons and consequences of the intellectual migration in terms of European integration. The possible directions of state policy are offered, at the terms of successful realization of that Ukraine will stop to be the donor of intellectual resources.

Ключові слова: інтелектуальна міграція, «відплив інтелекту», наукові кадри, інтелектуальна власність.

Keywords: intellectual migration, «brain drain», brain-powers, intellectual property.

Актуальність проблеми. Україна фігурує у складі світової міграційної системи як країна походження, транзиту та прибуття мігрантів. Однак, якщо в загальній структурі міграційних потоків виділити лише інтелектуальних мігрантів, то в цьому випадку, на жаль, Україна включається в процеси міжнародної міграції переважно лише як країна-донор високоосвічених і кваліфікованих кадрів. Виходячи з цього, проблеми, пов'язані з інтелектуальною міграцією, є надзвичайно актуальними, оскільки зі збільшенням потоків інтелектуальних мігрантів починають уповільнюватися темпи розвитку сфери освіти і науки та економіки в цілому, що створює загрозу національній безпеці України.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Формування і розвиток наукових уявлень про інтелектуальну міграцію варто пов'язувати з іменами таких російських та українських вчених, як О. Грудзінський, С. Сіденко, Л. Леденцова, І. Майданік, Є. Масленкова, Т. Наумова, В. Ніколаєвський, В. Омельченко, Я. Петрова, М. Семикіна, В. Федорінов.

У своїх роботах Я. Петрова розглядала інтелектуальну міграцію з точки зору міграції наукових і викладацьких кадрів високої і вищої кваліфікації [1, с.127]. О. Грудзінський розглядає міжнародну науково-технологічну співпрацю, її причини, переваги та бар'єри, звертає увагу на можливість міждержавної кооперації без «відпливу інтелекту». В. Федорінов акцентував свою думку на необхідності формування і розвитку ефективного ринку інтелектуальної власності в Україні. Л. Леденцова описує відтік молодих спеціалістів та студентів, що навчаються за кордоном, розглядає сучасний етап «відпливу молодих умів» в контексті інтернаціоналізації освіти та глобалізації інтелектуальної еліти.

Метою статті є дослідження інтелектуальної міграції з України, аналіз чинників, що найбільше обумовлюють це явище, наслідків, а також розробка пропозицій щодо зменшення кількості інтелектуальних емігрантів.

Викладення основного матеріалу дослідження. Сьогодні явище інтелектуальної міграції притаманне майже всім країнам. І особливо тим, чия економіка не забезпечує відповідного працевлаштування фахівців з вищою освітою. Такі держави стають так званими інтелектуальними донорами, оскільки значна частина їхніх високоосвічених громадян мігрує до економічно розвинених країн.

На сьогодні не існує загальноприйнятого визначення явища «відпливу умів». Вперше категорія мігрантів, як «уми», виникла у США в 1949 р., а поняття «відплив умів» вперше було використане в 1962 р. у доповіді Британського королівського товариства при позначенні міграції вчених, інженерів і техніків з Великобританії до США.

Міграція наукових працівників, їхня праця в науково-дослідних та технологічних центрах різних країн з метою набуття, вдосконалення і застосування своїх знань – реальність нашого часу й умова розвитку держави в майбутньому. Багато розвинених країн та країн, що розвиваються, вже прийшли до висновку, що залучення іноземних учених, інженерів, менеджерів, викладачів і інших фахівців означає «імпорт знань» і може бути винятково вигідним для національної економіки. З цією метою коректуються міграційні законодавства, створюються спеціальні програми для висококваліфікованих мігрантів, цілеспрямовано розширюється прийом іноземних студентів і аспірантів, заохочується їх працевлаштування після завершення навчання, створюються міжнародні дослідницькі колективи, заохочується міграція, пов'язана з інвестиціями в пріоритетні галузі.

Україна не може залишатись осторонь цього процесу, оскільки на сучасному етапі назріває тенденція відносно формування потужного наукового контингенту наших учених - співвітчизників, котрі працюють в науково-дослідних та навчальних закладах різних типів за межами України. Швидкими темпами зростає кількість «мятників» висококваліфікованих емігрантів: сьогодні багато вчених живуть і за кордоном, і на Батьківщині, постійно мігруючи між двома країнами. Наприклад, у Львові й інших західноукраїнських містах багато вчених, викладачів ВНЗ працюють як в Україні, так і в Польщі, Угорщині, Словаччині тощо. Однак Україна продовжує залишатися країною – донором високоосвічених та кваліфікованих фахівців.

Слід зазначити, що у сучасному світі інтелектуальна міграція зумовлена процесами, які відбуваються не всередині науки, а в суспільстві загалом: криза економічних, соціальних, політичних і культурних відносин. При цьому багато країн зацікавлені в отриманні готових кваліфікованих спеціалістів у зв'язку з браком власних фахівців високого рівня.

За півстоліття розміри глобальної міграції кваліфікованих фахівців неймовірно виросли і нині сприймаються як серйозна загроза майбутньому багатьох держав. На інтелектуальну міграцію впливає низка чинників. Спільне дослідження, проведене фахівцями Національного фонду економічних досліджень і Інституту досліджень міжнародної міграції при Джорджтаунському Університеті, результати якого були опубліковані в бюлетені World Bank Economic Review, показало, що в період з 2000 по 2010 р. «відплив інтелекту» у світі слідував певним закономірностям. Так, зокрема, більше всього від від'їзду кваліфікованих кадрів страждають малі країни, що знаходяться на периферії індустріально розвинених держав. У цю групу входять і колишні колонії, з яких таланти перебираються в колишні метрополії. Активність процесу витоку підвищується у разі настання політичної нестабільності на батьківщині талантів і зростання націоналізму.

У 2004 р. група демографів і географів – Ліндзі Лоувелл, Аллан Фіндлі і Ема Стюарт – опублікувала результати дослідження «Brain Strain: Optimising Highly Skilled Migration From Developing Countries», за висновками якого кожен десятий володар диплома про вищу освіту народжений у країнах, що розвиваються, при цьому 30 – 50% цих спеціалістів живуть і працюють у розвинених державах світу. В середньому держава інвестує 50 тис. дол. у підготовку кожного випускника

університету. При переїзді цього випускника за кордон гроші втрачаються. Ще одним результатом цього є хронічний дефіцит кваліфікованих кадрів у країнах, що розвиваються. В результаті погіршується ситуація в сфері науки, економіки, медицини тощо, що, в свою чергу, уповільнює процес розвитку держави та призводить до зменшення конкурентоспроможності економіки.

Міграційна політика багатьох розвинутих країн світу ґрунтується на принципі «приваблення чужого інтелекту», все ж нині деякі університети США та західноєвропейських країн, що надають освітні послуги іноземним студентам, висувають певні вимоги. Останнє стосується того, що після завершення навчання студенти повинні на певний часовий період повернутися на Батьківщину. Після закінчення навчання у США лише 23% мігрантів з Північної Кореї і 28% з Тайваню бажають залишитися працювати в цій країні. Решта повертаються на Батьківщину, збагачуючи набутими знаннями та вмінням її інтелектуальний потенціал [2, с. 36 – 37].

Варто зазначити, що не всі українські вчені, які від'їжджають за межі країни, дійсно працюють за кордоном в якості наукового співробітників. Статистика свідчить, що лише п'ята частина інтелектуальних мігрантів влаштовується за спеціальністю в межах тих наукових проектів, за якими вони працювали на Батьківщині. В більшості своїй, це найбільш кваліфіковані фахівці, вже відомі своїми працями за кордоном. Решта ж залишають країну і свої науково-дослідні установи не заради влаштування на роботу за фахом [3].

В той же час, не слід занижувати і такий вагомий чинник інтелектуальної міграції як економічний, оскільки для більшості українських вчених важливе значення має так званий чинник благополуччя: гідний рівень заробітної плати, високий рівень матеріально – технічного оснащення робочого місця, хороші умови праці і життя.

Таким чином, до «чинників виштовхування» висококваліфікованих фахівців з України слід віднести цілу низку економічних причин. У зв'язку з економічною кризою значно погіршилася матеріальна база науки, більш того, в Україні спостерігається катастрофічно недостатнє її фінансування. Так, низький рівень оплати праці вчених, низька якість життя у багатьох випадках є визначальними чинниками «відпливу умів» [4, с. 143 – 144]. Крім того, скорочено матеріально – технічне забезпечення дослідницького процесу, українські вчені не забезпечені сучасним науковим устаткуванням, літературою. Середній вік більшості частини вимірвальних приладів перевищує 15 років, тоді як на Заході такі прилади вважаються застарілими вже через п'ять років експлуатації [5, с. 115]. Таким чином, на даний час відбувається процес зменшення об'ємних параметрів науково – технічного потенціалу (чисельність зайнятих, витрат), погіршення їх якісних характеристик (відтік найбільш праездатних співробітників, наукової молоді, соціально – психологічна деградація працівників, старіння матеріально – технічної бази). За цих умов процес «відпливу умів» практично неминучий.

Одним із чинників інтелектуальної міграції з України є відсутність внутрішнього споживача, тобто масштабного внутрішнього ринку високих технологій. Основні причини такої ситуації – це орієнтована на експорт сировинних ресурсів структура української економіки, активне проникнення на національний ринок імпортової високотехнологічної продукції, неготовність нового приватного сектора економіки робити інвестиції в дорогі і довгострокові наукові проекти. Окрім недостатньо розвинутого внутрішнього ринку високих технологій, існує величезний світовий ринок науково – технологічної продукції. Проте на дорозі виходу українських вчених на цей висококонкурентний ринок виникають проблеми. Це, в першу чергу, проблеми створення системи державної підтримки просування української наукової продукції на світовий ринок. Але не менш важливими є соціальні та психологічні проблеми входження українського наукового співтовариства в новий світ людських, культурних, управлінських відносин, що існує в західному «academic community» [6, с. 124 -125].

Ще однією причиною інтелектуальної міграції є матеріальні, інформаційні та інші обмеження можливостей спілкування із зарубіжними колегами. Для частини вчених, особливо представників старшого покоління, як і раніше характерний комплекс «пошуку ворога»: програми міжнародних фондів розглядаються ними як діяльність підірваних організацій, ворожої розвідки. Подібна гіпертрофована настороженість призводить до ізоляваності вченого від зовнішнього світу, в умовах якої неможлива ефективна наукова діяльність [6, с. 127].

Є і інші аспекти цієї проблеми. Деякі аналітики вказують на те, що «відплив інтелекту» приводить і до позитивних наслідків. Так, частина «інтелекту» повертається на Батьківщину, привозячи з собою нові знання, уміння і досвід. З'явилося нове поняття – «циркуляція інтелекту»: циклічні переміщення за кордон для навчання і подальшої роботи, а потім – повернення на Батьківщину і поліпшення професійної позиції за рахунок переваг, отриманих під час перебування за кордоном. Прихильники концепції «циркуляції інтелекту» вважають, що така форма міграції посилиться в майбутньому, особливо якщо економічні відмінності між країнами зменшуватимуться.

Україна є державою, яка все ще володіє досить вагомим науково-технічним кадровим потенціалом. Але, на жаль, внаслідок цілої низки політичних, економічних, соціальних проблем Україна вже втратила близько третини свого наукового потенціалу і продовжує втрачати. За підрахунками деяких науковців, щорічна інтелектуальна еміграція з України налуче приблизно 95,4 тис. фахівців, тобто мігрує кожний 25 – 26 спеціаліст з вищою освітою. Протягом останніх років Україну залишило приблизно 5 – 5,5 тис. учених, що еквівалентно 4 – 4,5 млрд. дол. США [7, с. 110]. Якщо брати до уваги лише кандидатів і докторів наук, то згідно з офіційними даними Державного комітету статистики України, протягом 1991 – 2011 рр. з України емігрували 778 осіб з науковим ступенем. Лише впродовж останніх шести років з України виїхали 47 доктори і 252 кандидатів наук (рис.1).

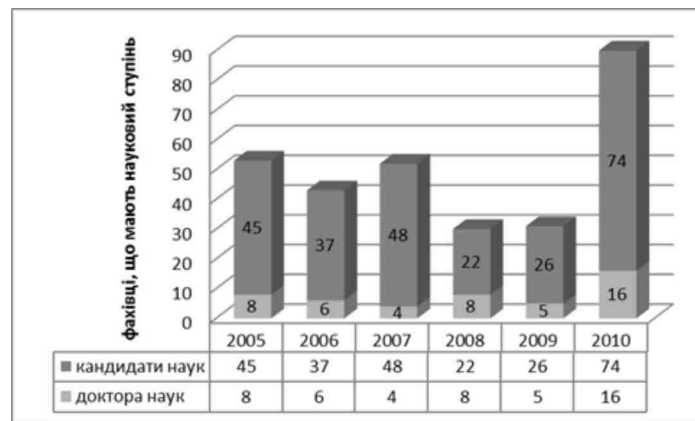

Рис. 1. Кількість емігрантів з України з науковим ступенем протягом 2005 – 2010 рр. (осіб)

Аналіз даних дає підстави говорити про ознаки руйнування інтелектуального потенціалу нації. Тому держава зобов'язана створити належні умови для якісного навчання й наукових досліджень, аби зупинити відтік наукового потенціалу, а також сприяти рееміграції науковців.

Цьому може сприяти створена за прикладом Польщі, Угорщини та інших країн, де аналогічно спостерігається різке зростання обсягів наукової міграції, система грантів «Для тих, хто повертається».

Україні слід скористатися практикою країн ЄС, яка сприяла створенню спільних науково-дослідних центрів (JRC) для ефективного проведення науково – дослідних і дослідно – конструкторських робіт (НДДКР) та забезпечення конкурентоспроможності європейської наукової продукції на світових ринках. Фінансування у цих центрах здійснюється з бюджету Європейської Комісії за рахунок непрямих та узгоджених механізмів, при цьому ЄС виступає у ролі замовника, контролює виконання НДДКР та являє інтереси всього співтовариства. Тому одним із варіантів організації центрів досліджень та трансферу технологій в Україні є створення їх у межах вищезазначеної програми спільно з представниками української наукової діаспори з країн – членів ЄС.

Також у Європі існує Європейське агентство з координації наукових досліджень EUREKA – спільна програма в галузі НДДКР з метою вироблення передових напрямів науково – технологічного розвитку, які забезпечують зростання конкурентоспроможності країн-учасниць EUREKA на світових ринках. Під егідою цієї програми виконуються проекти у сфері інформатики, робототехніки, біотехнології, засобів зв'язку, нових матеріалів, транспорту, охорони довкілля, дослідження морських ресурсів та ін. Нині Україна є повноправним членом програми. І хоча участь українських науковців у проектах, що фінансуються програмою EUREKA, дає змогу проводити дослідження світового рівня, проте в черговий раз постає питання фінансування. Оскільки програмою передбачається, що фінансування для кожного учасника проекту надається його урядом (переважно Міністерством, яке займається питаннями науки), кошти для українських учасників, хоча б частково, має віднаходити Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України. До того ж, у багатьох програмах ЄС передбачається, що 10 % витрат на виконання проекту відшкодовує сам учасник проекту. Саме тому під час розподілу бюджету на НДДКР потрібно закласти статтю витрат на участь у європейських програмах, це дасть змогу при незначних фінансових затратах виходити на міжнародний науково-дослідний простір та за рахунок участі у спільних проектах ЄС зробіть українську наукомістку продукцію конкурентоспроможною і науковці обличать мрії про еміграцію.

Висновки. Таким чином, проаналізувавши світовий досвід слід зазначити, що Україна повинна сформувати політику в інтелектуальній сфері таким чином, щоб знання, винаходи і розробки вітчизняних науковців слугували, насамперед, розвитку економіки України, а не іншим державам.

Література:

1. Міграція і толерантність в Україні: №б. ст. / За ред. Ярослава Пилинського. – К.: Стило, 2007. – 191 с.
2. Майданік І. Інтелектуальна міграція в Україні у контексті міжнародної наукової співпраці / І. Майданік // Україна: аспекти праці. – 2009. – №5. – С. 34 –

- 38.
3. Інтелектуальна міграція. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.atp.mil.gov.ua/number/29/359.htm>
  4. Ніколаєвський, В.М. Інтелектуальна міграція: причини, наслідки, виклики [Текст] /В.М. Ніколаєвський, В.В. Омельченко //Вісник ХНУ ім. В.Н.Каразіна. «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». - 2006. - №723. - С.140 - 147.
  5. Ушкалов, И.Г. «Утечка умов» как глобальный феномен и его особенности в России [Текст] / И.Г. Ушкалов, И.А. Малаха // Социологические исследования. – 2000. - №11.- С. 110-117.
  6. Грудзинский, А.О. Европейский трансфер технологий: кооперация без «утечки мозгов» [Текст] / А.О. Грудзинский, Е.С. Балабанова, О.А. Пекушкина // Социологические исследования. – 2004. - №11.- С. 123 - 131.
  7. Семикіна М. Людський капітал та інвестиційне регулювання його мобільності в конкурентних умовах / М. Семикіна // Вісник Тернопільської академії народного господарства. – 2004. – Вип.5 – 1. – С.107 – 114.
  8. Офіційна веб – сторінка Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ck.ukrstat.gov.ua/>
Стаття надійшла до редакції 06.03.2013 р.

ТОВ "ДКС Центр"